Azərbaycan televiziya teatrının inkişaf mərhələləri

Milli klassikanın birbaşa televiziya ekranına gətirilməsini hələ repertuarın formalaşdırılması adlandırmaq olmaz.

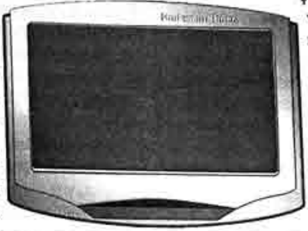

Azərbaycan televiziya teatrının tarixi bir-birilə üzvi surətdə bağlı, lakin məzmun və qayəcə müxtəlif beş onilliyi özündə ehtiva edir.
Birinci inkişaf onilliyinin (1956-1966) ən vacib iki tendensiyası vardı: repertuar formalaşdırmaq və televiziya teatrı aktyoru yetişdirmək.

1956-66-cı illər tarixi kəsimində televiziya teatrının inkişafında özünü büruzə verən tendensiyalardan biri də bu idi ki, teleteatr möhtəşəm quruluşlara meyl göstərirdi, yəni Milli Dram Teatrının səhnəsini özünə örnək bilib onu olduğu parametrlərdə ekran müstəvisinə sığışdırmaq istəyirdi. Təsadüfi deyil ki, bu çağlarda televiziyada isləyən rejissorların əksəriyyəti ixtisasca teatr rejissorları idilər. Ona görə də bu rejissorlar tamaşanın davam müddətini haradasa teatr tamasalarının davam müddətinə yaxınlaşdırırdılar və hər cür ixtisar onlara qatı ədalətsizlik, küfr kimi görsənirdi. Sözün əsl mənasında, 1956-66-cı illərdə hazırlanan tamaşalar iri həcmli, monumental, iki və ya bir qədər də artıq saat müddətinə sığısan televiziya tamaşaları idi. Bu tendensiya onu göstərirdi ki, televiziya teatrı özünü tam mənası ilə teatr parametrlərində dərk eləyir və özünün hər addımında milli teatr mədəniyyətinin ənənələrinə söykənir.

1966-76-cı illərin televiziya teatrının inkişaf tendensiyaları bir neçə amillə müəyyənləşir. Bu birinci növbədə videomaqnit lentinə yazılıs epoxasının başlaması ilə əlaqədardır. İkincisi: məhz bu dövrdə Azərbaycan televiziya məkanında ixtisasca telerejissor olan adamlar peyda olacaq. Üçüncüsü də budur ki, bu illərin kóntekstində teleteatrın öz aktyor truppası formalaşacaq. Lakin bu illərin teletamaşaları əvvəlki onilliyin teletamaşalarından köklü surətdə fərqlənməyəcək. Səbəbi də bu ki, "1965-ci ildən texniki vasitə kimi çəkilis pavilyonunda tətbiq olunan KMZİ-4 videoyazı texnikası tamaşaların videomaqnit lentinə yazılısına şərait yaratdı. Sonradan təkmilləşmiş KMZİ-6 texnikası videoyazılısın texnoloji səviyyəsini artırsa da, yalnız videoçəkilisin yazılmasına imkan verən bu avadanlığın videomontaj mexanizmi yox idi.

Leninqrad Optika Mexanika Birliyinin (LOMO) istehsalı olan bu avadanlıq Amerikanın AMPEX firmasının AVR-! videomaqnitofonunu təkrarlasa da, həcminin böyüklüyü və çəkisinin artıqlığı ilə fərqlənirdi. Üstəlik KMZİ maqnitofonlarında dünyada oxsarı olmayan 70 mm-lik enli lentlərdən istifadə olunurdu. Bu lentlərə 40 dəqiqəlik televiziya proqramları, tamaşalar yazmaq mümkün idi. Birbaşa montaj imkanı olmadığından qurulmuş canlı tamaşalar fasiləsiz şəkildə yazıla bilərdi. Yazılış zamanı əgər hər hansı bədii yanlışlıq və ya texniki qüsur baş versəydi, bu prosesi əvvəlcədən təkrar etmək lazım gələrdi. Odur ki, tamasaların əvvəlindən sonuna kimi yazılıb saxlanılmaq imkanı yox idi"(1,s.33). Rejissorlar isə öz sənət mövqelərindən, teatrlarda görüb əxz etdikləri estetikadan, öz sənət ideallarından dönmək istəmirdilər, çəkdikləri tamaşaları teleproqramların tələbləri üzrə komplektləşdirməyi heç xəyallarına belə gətirmirdilər. Onlar pavilyon hüdudlarında qurduqları bir günlük tamaşaları əsl sənət hadisəsi kimi qavrayırdılar. Bu, təbii ki, bir tərəfdən onların yaradıcılıq əxlaqının olduqca yüksək olduğunu nümayis etdirirdi, digər tərəfdən isə bu rejissorların televiziya estetikasının prinsiplərini çevikcəsinə mənimsəməsinə mane olurdu. Elə bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycan televiziyasının ekranlarında yorucu tamaşalar meydana gəlirdi. Bunun bir səbəbi də vardı: tamaşa uzun olduqca onun ödəniş haqqı da artırdı. Təbii ki, bu, prinsipcə televiziya teatrının inkişafına mənfi təsir göstərirdi. Başqa bir tərəfdən isə sanki televiziya

teatrı rejissorunun prestiji aşağı düşürdü. Belə ki, televiziya teatrı sahəsində çalışan rejissorlar ya A.Babayev, K.Rüstəmbəyov kimi kinoya can atırdılar, ya da televiziya filmi çəkməyi arzulayırdılar.

Televiziya teatrı isə hər şeydən öncə montajdır, iri planların montajıdır, simaların montaj vasitəsilə aşkarlanan dialoqudur. Gətirdiyimiz sitatdan aydın oxunur ki, video-maqnit lentinə yazılış texnikası tətbiq olunsa da, nə tamaşaların saxlanılmaq imkanı vardı, nə də montajın aparılması imkanı. Montaj televiziya teatrını teatr estetikasının kontekstindən qoparıb kino estetikasına yaxınlaşdıran əsas amildir. Odur ki, ikinci onillikdən də xüsusi dəyişikliklər gözləmək əbəs idi. Nədən ki, 1966-76-cı illər ərzində də televiziya teatrı məhz teatr estetikasına (videomaqnit lentinə yazılışın tətbiq olunmasına baxmayaraq) öz sədaqətini qoruyub saxlayır.

Azərbaycan televiziya teatrının inkişafının ən mühüm dövrü 1976-86-cı illərə təsadüf edir, yəni televiziya teatrının repertuarının formalaşdığı mərhələni özündə qapsıyır. Məsələ budur ki, 1975-ci ildə televiziya tamaşalarının 45 dəqiqədən artıq olmaması haqqında qərar qəbul edilir. 1978-ci ildə televiziya tamaşalarının saxlanılması üçün videofond yaradılır. Yenə həmin ildə telerejissor Vasif Babayevdən sonra Ramiz Həsənoğlu Rusiyada təhsilini bitirib Azərbaycanda barmaqla sayılacaq professional telerejissorlardan biri olur. Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin təsis etdiyi videofondda saxlanılmış ilk tamaşa R.Həsənoğlunun 1978-ci ildə lentə aldığı "Ötən ilin son gecə"si tamaşasıdır. Soruşula bilər ki, teletamaşaların fondda saxlanılmasının onların inkişaf tendensiyalarına nə dəxli? Fikrimizcə, teletamaşaların arxivdə tarixin materialına çevrilməsi Azərbaycan televiziya teatrının inkisaf tendensiyaları üçün çox mühüm faktdır. Faktın dəyəri ondan ibarətdir ki, videofond televiziya teatrının tarixi yaddaşı funksiyasını yerinə yetirir, televiziya mədəniyyəti üçün təcrübə arxivi yaradır. 1978-ci ilə qədər olan teletamaşaların quruluş mədəniyyəti, məzmun və qayəsi, estetikası, onları ərsəyə gətirmiş rejissor və aktyorların işi barəsində heç bir konkret məlumat yoxdur. Bu haqda olan bilgilərimiz səthi, ümumi və təqribidir. Videofondun təsis edilməsi rejissorların televiziya teatrını öyrənməsi üçün əla vasitədir, elmi-nəzəri tədqiqatlar üçün əvəzsiz materialdır. Məhz videofondda saxlanılan teletamaşaların bədii xislətini aşkarlamaq, müqayisələr yolu ilə ümumiləşdirmələr aparmaq nəticəsində televiziya tetarının inkişaf tendensiyalarından konkret şəkildə danışmaq mümkünləşir.

1976-86-cı illərdə Azərbaycan televiziya teatrının inkisaf tendensiyaları hara istiqamətlənir? İlk növbədə, səmimiyyətə doğru. Teleteatr artıq bu dövrdə öz müasirinin ağrı və acılarını, kədərini, problemlərini, psixoloji komplekslərini ekran müstəvisinə çıxarmaqdan ehtiyatlanmır; ehtiyatlanmır ki, seyrçilər mənanı, mahiyyəti qavramazlar. Bu dövrün professional tendensiyalarından biri də budur ki, televiziya teatrı bir forma kimi özünü dərk etməyə başlayır, teatrı birbaşa təkrarlamaqdan uzaqlaşır, videomontaj texnikasından bol-bol faydalanıb öz zövq, ideya, əxlaq mündəricəsini tamaşaçısına aşılayır. Bu tarixi zaman kəsimində teletamaşaların quruluş mədəniyyəti də xeyli səviyyədə yüksəlir: əlbəsə, qrim, rekvizit, geyim, dekor sexlərinin fəaliyyətində yaxşılığa doğru dönüş əmələ gəlir.

Bu çağların mühüm tendensiyalarından biri də onda özünü göstərirdi ki, televiziya teatrı tamaşaçının zövqü ardınca gedirdi, onu əyləndirməyə çalışırdı. Hərçənd teleteatrın repertuarına elə pyeslər də daxil edilmişdi ki, bu bədii materiallar vasitəsilə telerejissorlar öz yaradıcı iddialarını gerçəkləşdirmək, seyrçilərə müəyyən ideyalar və zövq aşılamaq həvəsində bulunurdular. Lakin bütün bu iddialara baxmayaraq 1976-86-cı illərin repertuarında nisbi bir aydınlıq vardı. Televiziya teatrı hər şeydən öncə öz seyrçisini düşünürdü. Artıq bu tarixi zaman kəsimində, sanki 1976-cı ildə ekranlara çıxmış simvolik "Dindirir əsr bizi" (müəllif Anar, qur. rejissor R.Həsənoğlu) teletamaşasından sonra Azərbaycan televiziyası öz maarifçilik missiyası ilə vidalaşır və daha çox seyrçi zövqünü oxşamaq yolunu seçir. Odur ki, bu mərhələdə müasir mövzulu əsərlər klassikanın payını dəfələrlə üstələyir. Bunun da izahı üzdədir: 80-ci illərin ən populyar, çoxseriyalı televiziya tamaşası "Səni axtarıram" sosial ədalətsizlik probleminin şəxsi insan taleyində inikasını görükdürürdü. "Qatarda" teletamaşası toplum içrə insan ləyaqətini alçaldan məmur özbaşınalığına qarşı çıxırdı. "Kökdən düşmüş piano"

teletamaşası istedadlı insanın özünügerçəkləsdirməsinə mane olan meşşan təbiətli insanlardan və sovet vətəndaşının iqtisadi durumunun çətinliyindən söz açırdı. 80-ci illərdə bu teledramlarla yanaşı telekomediyalar da televiziya teatrının repertuarında özünə kifayət qədər yer eləmişdi.

80-ci illərdə milli televiziya teatrının repertuarında klassika "Mehmanxana sahibəsi" (K.Qoldoni), "Topal Teymur" (H.Cavid), "Günahsız Abdulla" (M.Cavaxişvili) "Kreyser sonatası" (L.Tolstoy), "Ey ısıqlar, sizi çağıra biləydim" (A.Eqzüperinin hekayələri əsasında) tamaşaları ilə təqdim olunurdu. Bu teletamaşalar artıq gur səslə bəyan eləyirdilər ki, Azərbaycan teleteatrında müəllif telerejissurası formalaşmaqdadır. 1976-86-cı illərin inkişaf tendensiyalarında özünü büruzə verən bir çalar da xarakterikdir: nəsr televiziya teatrının repertuarında dram əsərlərini üstələyir.

Beləliklə, aydın olur ki, 1976-86-cı illərin inkişaf tendensiyaları ilk öncə televiziya teatrının sosial tribunaya, ikincisi isə məzəli oyun meydanına çevrilməsilə əlaqədardır. Bu tendensiya da teletamaşalarda poetika məsələlərinin (janr, ifadə vasitələri) hüsnünü müəyyənləşdirmişdir. Deməli, yarandığı gündən üzü bəri Azərbaycan teleteatrında özünü hər addımda büruzə vermiş maarifçilik tendensiyası 70-ci illərin ortalarından etibarən dəyişməyə başlamışdır. Vaxtilə klassik əsərlərin kölgəsində gizlənərək söylədiyi həqiqətləri televiziya teatrı 70-80-ci illərdə birbaşa müasirlərin dili ilə ekrandan bəyan eləmişdir. Əgər belə demək mümkünsə, Azərbaycan televiziya teatrı 70-80-ci illərdə maarifçilərin məktəbini sosial tribuna ilə əvəzləmişdir.

1986-96-cı illərdə Azərbaycan televiziya teatrı yeni inkişaf təmayüllərilə qarşılaşmışdır. Bu tendensiyalar, təbii ki, həmin dövrdə "Sabah" teletamaşa emalatxanasının fəaliyyətinin nəticəsi kimi müşahidə olunmuşdur. İş burasındadır ki, "Sabah" emalatxanası fəaliyyətə başladığı çağdan öz ətrafına cavan intellektualları toplamağa səy göstərirdi. Emalatxananın kontingenti, - müəlliflər, redaktorlar, rejissorlar, - bu meyara uyğun tərzdə formalaşdırılırdı. 1992-1996-cı illərdə hazırlanmış "Ağ dünya", "Gecə", "Kamança", "Ac həriflər", "Şəkilçi", "Məhbus", "Cəza", "Kral ölür" və digər tamaşalar intellektuallığa meyllə seçilirdilər. "Kreyser sonatası", "Ey ısıqlar, sizi çağıra biləydim" kimi "Sabah" emalatxanasından kənarda hazırlanmış teletamaşalarda Azərbaycan televiziya məkanında bu tendensiyanın aparıcı mövqe tutduğunu təsdiqləyirdi.

Televiziya teatrı kontekstinə intellektualizmin daxil olması ilə psixologizm də yeni bir müstəviyə qədəm basırdı. İntellektualizmin televiziya teatrında güclənməsi dərk edilmiş vətənpərvərliyin, millətsevərliyin, Şərq və türk təfəkkürünün geniş ekrana çıxması demək idi. 90-cı illərin kontekstində də bu tendensiya davam edəcək. Misal olaraq biz buna "Sabah" teletamaşa emalatxanasında hazırlansa da, janrı "bədii televiziya filmi" kimi müəyyənləşdirilmiş "Fatehlərin divanı"nı və "Dədə Qorqud oğuznamələri"ni göstərə bilərik. Lakin çox təəssüf ki, biz indi Azərbaycan televiziya teatrının inkişaf tendensiyasını dəqiqləşdirməkdə çətinlik çəkirik. Nədən ki, 1996-cı ildən televiziya məkanında hazırlanan çox nadir televiziya tamaşası nümunələri janrın çərçivələrindən kənardadır. Onlar daha çox kino estetikasında öz ekran gerçəkliyini tapır.

90-cı illərin ortalarından üzü bəri isə biz Azərbaycan televiziya teatrının inkişafında narahatedici simptomlarla qarşılaşırıq. Azərbaycanın televiziya məkanında Az.TV-dən savayı heç bir telekanal teletamaşa hazırlamağa cəhd belə göstərmir. Həqiqətdə isə, onların buna heç texniki gücləri də çatmır. Bu isə Azərbaycan televiziya teatrının inkişafında tənəzzül tendensiyasından başqa bir tendensiyanı ortaya qoymur.

Bu baxımdan televiziya teatrının poetikasının öyrənilməsi artıq humanitar elmin tarixinin tələbidir.

Akif ƏLİYEV

Ədəbiyyat

1.Dadaşov A.Ə., Məhərrəmov Q.M. Televiziya və radio tamaşaları. B. "Təhsil", 1999.

2. Товсмоноров Г.А.Зеркало сцены: о профессии режиссера. Л. "Искусство", 1980.

3. Козаков М.С. Когда нащупано зерно образа (Актер на телевидении). М.1976.